

İngilis dilinin leksikasının formalaşdırılmasında latın və yunan dillərinin rolu

Elmira Səfərli qızı Kənan
Bakı Qızlar Universitetinin baş müəllimi
E-mail: elmirakenan@mail.ru

Rəyçilər: filol.ü.e.d., prof. Ç.M. Qaraşarlı,
filol.ü.f.d., dos. K.A. Cəfərova

Açar sözlər: latın, yunan, alınma, ingilis leksika, assimilyasiya

Ключевые слова: латинский, греческий, заимствование, английский, лексика, ассимиляция

Key words: Latin, Greek, borrowing, English, lexis, assimilation

Qərbi Avropanın bir çox başqa ölkələrində olduğu kimi, İngiltərədə də latın dili olduqca xüsusi mövqə tuturdu. Yüzdəliklərdə ərzində, xristianlığın ölkəyə daxil olmasından sonra bu dil ibadət dili kimi istifadə olunurdu. Orta əsrlərdə isə onun qəbul edilməsinin başqa bir səbəbi elmi əsərlər idi. Belə əsərləri yazmaq üçün orta əsr alimləri latın dilini yaxşı bilməli idilər.

Latın alınmasının əsas hissəsi 597-ci ildə xristianlığın daxil olması ilə bağlıdır. Bu alınmaların əksəriyyəti dini-kütlə anlayışlarını ifadə edir. Xristianlığın tətbiqi ilə bağlı mədəniyyətin ümumi tərəqqisi yeni anlayışların meydana gəlməsinə səbəb oldu. Latın dilindən məişət və mədəniyyət sahələrindəki anlayışları ifadə edən yeni sözlər meydana gəldi.

Qədim ingilis dilinə daxil olan və müasir ingilis dilində də saxlanılan latın sözlərinə çoxlu nümunələr gətirmək olar:

1) Gündəlik məişət əşyaları, alətlər: ancor (anchor) < lat. ancora; box (box) < lat. buxus; cealc (chalk) < lat. calcem; paper < lat. paryrus; pyle (pillow) < lat. pulvinus; post (post) < lat. postis; purs (purse) < lat. bursa.

2) Geyim əşyaları: cappe (cap) < lat. cappa; soce (sock) < lat. soccus.

3) Çəki və uzunluq ölçüləri: circul (circle) < lat. circulus; pund (pound) < lat. pondo, ynce (ingh) < lat. incia.

4) Heyvan, quş və balıq adları: assa (ass) < lat. asinus; camel (camel) < lat. camelus; turtolu (turtlu) < lat. turtur; truht (trout) < lat. tructa.

5) Bitki adları: palm (palm) < lat. palma; pere (pear) < lat. pirum; rose (rose) < lat. rosa; plante (plant) < lat. planta.

6) Dini anlayışlarla bağlı sözlər: engel (angel) < lat. angelus; biscop (bishop) < lat. episcopus; syrice (church) < lat. cyriaca; papa (pope) < lat. papa (2, s.116).

Latın sözlərinin xeyli miqdarı ingilis dilinə XI-XIII əsrlərdə normanların dövründə daxil olmuşdu. Lakin bu sözlərin böyük bir hissəsi çox və ya az dərəcədə fransız dilinin norman dialektinin fonetik, qrammatik və semantik dəyişikliklərinə məruz qalmışdır.

İngilis dilinə latın alınmalarının əksəriyyəti XVI əsrdə, eləcə də XV-XVI əsrlərdə, yəni, İngiltərədə İntibah dövründə gəlib çatmışdır. Bu dövrdə tibb, ədəbiyyat, ilahiyyat sahələrində bəzi sözlər, texniki terminlər və s. yaranırdı.

Müasir ingilis dilində elə alınmalar da vardır ki, onlar latın dilinin zahiri görünüşünü tamamilə saxlamırlar, yəni, heç bir assimilyasiyaya məruz qalmayıblar və hazırki dövrdə də qalmırlar. Belə söz və ifadələr dildə latın qəbildən olan sitatlar kimi istifadə olunur. Onların

istifadə dairəsi olduqca məhduddur: onlar adətən elmi əsərlərdə, işgüzar sənədlərdə və s. istifadə olunur. Belə alınmalara bu cür ifadələr aid edilir: *alma mater*, *bona fide*, *ex officio*, *conditio sine qua non* və s.

Müasir təbabət, kimya, botanika, zoologiya, fəlsəfə, siyasət, incəsənət sahələri hələ də yenedən törəmiş anlayışların qeyd edilməsində latın əsaslardan geniş istifadə edir. İngilis dili tərəfindən alınmış və beynəlxalq sözlər hesab edilən latın sözlərindən bunları yada salmaq olar: *obligation*, *constitution*, *agriculture*, *microscope*, *modern*, *laboratory*, *program*, *system*, *socialism*, *communism*, *capitalism*, *climate*, *radius*, *tradition* və s.

İngilis dilində çoxsaylı latın alınmaları nəticəsində, vahid fransız – latın etimoloji dubletləri təşkil olunmuşdur. Belə ki, bu sözlərdən birinin fransız, digərinin isə latın mənşəli olmasına baxmayaraq, onların hər ikisi qədim latın köklü sözlər sırasına daxildir.

Beləliklə, latın dili yeni sözlərlə ingilis dilinin zənginləşməsinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərmişdir. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, leksikologiya tarixində bu və ya digər sözün ingilis dilinə fransız və ya latın dilindən keçməsinə müəyyənləşdirmək bəzən çətin olur.

Qeyd etmək lazımdır ki, Avropa dillərində latın alınmalarının geniş intişarı ilə bağlı olaraq, bəzi latın alınmaları ingilis dilinə vasitəsiz olaraq deyil, başqa dillər vasitəsilə alınmışdır. Məsələn, *barouche* (latın sözü *baroccio* – XVI-XVIII əsrlərdə yayılmış bədii üslub); *cohl-rabi* (lat. *Cavoli rape* – kollabi, Daş kələm) sözləri alman dilindən alınmışdır. XVI əsrə qədər latın sözlərinin əksəriyyəti fransız dilindən alınmışdı və yalnız XVI əsrdən latın dilindən olan vasitəsiz alınmalar meydana gəlmişdi (1, s. 141-142).

Ən erkən alınmalar (XIV-XV əsrlər) ticarət və hərbi sahələrə aid edilir. Belə ki, ticarət və maliyyə sahələrindən bu kimi sözlər alınmışdır: *ducat*, *million*, *lombard*. Hərbi və dənizçilik sahələrindən isə *alarm* (həyəcan, tələş), *brigand* (quldur), *bark* (yük daşımaq üçün yastıdibli çay gəmisi).

Alarm sözü latın *All'armi* söz birləşməsinin tərkibinə daxildir. Latın dilində bu söz "Həyəcan!", "Silaha sarılın!" nidaları mənasında işləniirdi. XVI əsrdə isə "*silaha çağırış*, *həyəcan*" mənalarını bildiren **alarm** ismi əmələ gəlmişdir. Daha sonra "*həyəcan signalı*, *haray*" və nəhayət, "*saatin zəng səsi*" mənaları törəmişdir. Buradan isə mürəkkəb *alarm – clock* (zəngli saat) sözü əmələ gəlmişdir.

Yunan dilindən sözalma. İngiltərənin məhəlli münasibətdə olduğu dövlətlərdən biri də Yunanıstandır. Yunanıstanın ta qədimdən İngiltərə ilə işgüzar və mədəni əlaqələri var idi.

İngilis dilinə yunan dilindən keçmiş alınmalar əsasən aşağıdakılardır:

a) toxuculuqla bağlı bəzi anlayışları ifadə edən sözlər; məsələn:

Rock < holl. *rocke* – cəhrə

Spool < holl. *spoel* – makara (tikiş və toxuma maşınlarında)

b) toxuculuqla bağlı ümumi anlayışları ifadə edən sözlər; məsələn:

Dock < holl. *docke-dok* (gəmi təmir olunan yer)

Skipper < holl. *schipper-şkipper* (ticarət gəmisi kapitanı)

Sloop < holl. *sloep-şlyup* (yelkənli gəmi növü)

Yacht < holl. *gacht* – yaxta (motorlu yaxud yelkənli yüngül gəmi, qayıq) (2, s.46-47).

Bu siyahıya müxtəlif gəmi avadanlıqlarının adları olan çoxlu sözləri də əlavə etmək olar.

XVII əsrdə inkişaf edən yunan rəssamlığı öz əksini aşağıdakı sözlər şəklində ingilis dili lüğət tərkibində tapmışdır:

Easel < holl. *ezel-molbert* (rəsam dəzgahı); *to etch* < holl. *etsen-oymaq*, qazımaq, həkk etmək, naxış açmaq; *landscape* (mənzərə); *sketch* (eskiz, layihə).

Yunan dilindən olan xeyli sayda alınma söz ingilis dili lüğət tərkibinə XIV-XVII əsrlər ər-

zində daxil olmuşdu. Onlara aşağıdakıları nümunə göstərmək olar: *bulwark* (qala, istehkam); *ledger* (haqq-hesab nişanı, bir dəftər (mühasibatlıqda)); *keel* (dil (gəmidə tir)); *freight* (yük, yükdaşıma); *skipper* (şkiper, kapitan (ticarət gəmisində)); *rover* (pirat; dəniz qulduru); *deck* (göyərtə); *spool* (qarqara, makara).

Nəhayət, ingilis dilinə külli miqdarda söz yunan kəndlisinin dilində keçmişdir. Buraya aşağıdakı sözlər daxildir:

kopje<holl. kopje-təpəcik; veldt<holl. veldt-Cənubi-Afrika düzü; *to trek*<holl. trekken-daşımaq, aparmaq.

Keçmiş dövrdə ingilis dilinə birbaşa keçmiş yunan mənşəli sözlər çox azdır. Buna nümunə olaraq, məsələn, ingilislərin Britaniyaya gəlməsindən əvvəl alınmış *church* (gr. kuriakon) sözünü göstərmək olar. İngilis dilinə külli miqdarda yunan mənşəli sözlər həm latın (*school, bishop, monk, priest etc.*), həm də fransız (*fancy, idea, catalogue* və s.) dillərindən keçmişdir.

Yalnız İntibah dövründə, qədim Yunan mədəniyyətinə maraq oyanması zamanı ingilis alimləri yunan müəlliflərinin əsərlərini orijinaldan oxumağa başladılar. Elə bu vaxtda da yunan sözləri ingilis dilinə birbaşa yunan dilindən alınmağa başladı (*lexicon, myth, petal, sympathy etc.*). Lakin bu dövrdə də həm latın (*drama, athele, gymnastics etc.*), həm də fransız (*theatre, astronomy, geography etc.*) dillərindən ingilis dilinə yunan mənşəli sözlər keçmişdi.

İngilis dili düğətlərində aşağıdakı yunan sözlərinə rast gəlmək olar: *analysis, botany, comedy, chorus, democrat, democrovcy, dialogue, episode, philology, pholosophy, problem, prologue, rhythm, scheme, scene* və s.

İngilis dilində olan bir çox xüsusi adlar da həmçinin yunan mənşəlidir; məsələn: *Helene, Sophie, Peter, Theodor, George* və s.

Müasir elmin bir çox sahələrində, məsələn, tibb, iqtisadiyyat, xüsusilə dilçilikdə yunan mənşəli sözlərə rast gəlmək olar: *antonym, archaism, dialect, etymology, euphemism, homonym, homophone, hyperbole, idiom (1, s. 139-140), lexicology, metaphor, metonymy, neologism, polysemy, synecdoche, synonym* və s.

Yunan və latın mənşəli geniş yayılmış söz köklərinin mənalarını bilmək alınma sözlərin mənalarını anlamağa kömək edir. Müasir ingilis sözlərində bəzi yunan və latın köklərini görmək olar, məs:

visus lat. 1) görmə; 2) mənzərə: *visible, vision, revise, television, evidence.*

vita – lat. həyat: *vital, vitality, vitamin.*

audio – lat. dinləmək: *auditorium, audience.*

bios – yunan. həyat: *biology, biography.*

grapho – yunan. yazmaq: *graphic, phonograph.*

homos – yunan. eyni: *horonym, homophone*

onoma – yunan. ad: *synonim, antonim, pseudonym*

phone – yunan. səs: *phonetics, phonology*

tele – yunan. uzaq: *telescope, telegraph (3, s.116)*

İngilis dilində əcnəbi sözdüzəldici elementlər yaranmışdı. Bildiyimiz kimi, bir qayda olaraq, affikslər ayrıca şəkildə alınmır. Onlar sözlərin tərkibində alınır, daha sonra qədim söz köklərinə qoşularaq onunla birlikdə yeni törəmə əmələ gətirir. İngilis dilində çoxlu latın və yunan affiksləri vardır: *anti-, re-, pro-, counter-, ism-, age-, able-, -ous* və s.

Sözalmanın təsiri nəticəsində bir çox qədim ingilis sözləri ya istifadədən çıxır, ya da mənasını dəyişir. Məsələn, “*çay, döyüş, ordu, astronomiya, hesab, poeziya*» mənalarında olan qədim ingilis sözlərinin yerinə fransız və ya fransız dilindən alınmış latın və yunan “*river, battle, army, astronomy, arithmetic, poetry*” sözləri yarandı.

Sözalma nəticələrindən biri də etimoloji dubletlərin törəməsi hesab olunurdu. Etimoloji dubletlər – eyni kökə, lakin müxtəlif mənə, tələffüz və yazılışa malik olan sözdür. Məsələn: *catch* və *chase*, *goal* və *jail*, *channel* və *canal* və s.

Etimoloji dubletlərin törəməsi müxtəlif konkret səbəblərlə izah olunur. Hər hansı eyni bir söz müxtəlif dövrdə və ya müxtəlif mənbədən alınmışdır. Məsələn, latın *canalis* “kanal” sözü ingilis dilinə Mərkəzi Fransa dialektindən *channel* formasında, Şimali Fransa dialektindən isə *canal* formasında gəlmişdi. Bu formalar mənalarına görə fərqləndirilirdi. Müxtəlif dövrdə ingilis dilində fransız dilindən törəmiş latın *corpus* “bədən” isminin *corps* (bədən, gövdə) və *corpse* (cəsəd) kimi etimoloji dubletlər yaranmışdır.

Bu qənaətə gəlmək olur ki, ingilis dilinin lüğət tərkibinin zənginləşməsində və bu dildə sinonimliyin genişlənməsində latın və yunan dillərindən intibah dövründə alınmış sözlərin böyük rolu olmuşdur.

Məqalənin aktuallığı. Ali məktəblərdə “İngilis dilinin leksikası” fənnində bu mövzuya daha çox müraciət edilməsi və araşdırılması məqalənin aktuallığını şərtləndirir.

Məqalənin elmi yeniliyi. Elmi yenilik isə ondan ibarətdir ki, məqalədə ingilis dilinin lüğət tərkibinin zənginləşdirilməsində alınmış sözlərin əhəmiyyəti xüsusilə dəyərləndirilməklə daha geniş şəkildə nəzərdən keçirilir və təhlil edilir.

Məqalənin praktik əhəmiyyəti və tətbiqi. Məqalədən ali və orta ixtisas məktəblərinin müəllimləri, tələbə və magistrantlar istifadə edə bilərlər.

Ədəbiyyat

1. Haugen E. The analysis of linguistic borrowing. Language, 1950.
2. Багинская И.Н. К проблеме ассимиляции заимствований. М., 2001.
3. Секирин В.П. Заимствования в английском языке. Изд-во Киевского Университета, 1964, 152 с.

Э.С. Канан

Роль латыни и греческого языка в формировании лексики английского языка

Резюме

Латинский и греческий языки имели большую роль в формировании лексики английского языка. Латинские и греческие слова были заимствованы в английский язык в особенности в эпоху ренессанса когда во всех сферах жизни наблюдался процесс развития. Заимствования не только обогатили словарного состава английского языка, а также служили причиной появления синонимии в английском языке. Результаты исследования могут быть использованы студентами, изучающими лексикологию английского языка.

E.S. Kanan

**The role of Latin and Greek in the
formation of English lexicon**

Summary

In the formation of English lexicon a significant role was played by Latin and Greek languages. Latin and Greek words were borrowed into English specially during Renaissance when all spheres of life was in the process of development. Latin and Greek words not simply enlarged the English vocabulary but also greatly caused assimilation in the English language. The article can be used by students learning English lexicology.

Redaksiyaya daxil olub: 01.09.2021